

## НОВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК 94(=161.2)(470.5+571.1/5)  
ББК 63.3(4Рос9=Укр)

Марат Закіров

### Національно-культурне відродження українців Урало-Сибірського регіону (на матеріалах Уральської області)

*У статті на основі архівних матеріалів та досліджень вітчизняних вчених висвітлено деякі події національно-культурного відродження у середовищі українського населення Урало-Сибірського регіону після Лютневої буржуазно-демократичної революції й у перші десятиліття радянської влади. Розглянуто також окремі аспекти політики радянської держави, щодо українського національного відродження.*

**Ключові слова:** українці, Урало-Сибірський регіон, національно-культурне відродження.

Протягом ХХ ст. українське населення Урало-Сибірського регіону двічі переживало період відродження. Уперше це відбулося на початку становлення радянської влади, вдруге в останні роки існування СРСР і триває до сьогодні.

Системне вивчення історії та сьогодення українського населення, що мешкає у різних регіонах Російської Федерації розпочато відносно недавно. За радянських часів на висвітлення цієї проблеми було накладено ідеологічне табу. Лише від часу коли постала незалежна Україна починається поступове поживлення наукових пошуків у цьому напрямку. За останні роки проведено ряд наукових досліджень і опубліковано низку праць, що присвячені закордонним українцям. Зокрема, Вінніченко І.І. вивчає історію заслань та депортацій українського населення напередодні, під час Другої світової війни і у повоєнні роки<sup>1</sup>. Деякі аспекти процесу формування східної української діаспори досліджує Заставний Д.Ф.<sup>2</sup>. Особливості виникнення районів компактного розселення українців в окремих регіонах Росії висвітлює Попок А.А.<sup>3</sup> Крамарчук Т.Д. вивчає проблеми збереження етнічної самосвідомості українців в умовах іноетнічного оточення<sup>4</sup>.

Однак, незважаючи на певні напрацювання, зазначена проблема залишається однією з найменш досліджуваних у вітчизняній історіографії. Українці, що мешкають в різних регіонах Російській Федерації, є невід'ємною складовою українського етносу. Унаслідок цього, без вивчення їхнього минулого і сьогодення історія української державності і українського народу буде не достатньо повною і об'єктивною.

У даній статті зроблено спробу висвітлення процесів національно-культурного відродження у середовищі українського населення Урало-Сибірського регіону, що розпочалося після Лютневої буржуазно-демократичної революції 1917 року і тривало до початку 1930-х років. Розглянуто також окремі аспекти політики радянської держави, щодо українського національного відродження.

Революційні події 1917 р. сприяли пожвавленню політичного, суспільного і культурного життя всього населення Росії, у тому числі й українського. Можливості в голос заявити про свої права відкривалися не тільки перед українцями, що жили в Україні, але й перед тими, хто волею долі опинився за її межами. Про наявність прагнення до національного будівництва свідчить активна робота, що розвернулася в українському середовищі Урало-Сибірського регіону вже в перші післяреволюційні місяці.

Одними з перших заявили про себе українці Західного Сибіру, що створили низку національних суспільно-політичних об'єднань. В Омську почало роботу Українське вільне товариство, в Томську – Окружна рада, в Каїнську – Алтайська губернська рада. Українські організації були створені у Славгороді, Кургані, Бійську та інших містах регіону. Почали виходити українські газети, зокрема, „Український голос” в Омську та „Українське слово” у Томську. На початку серпня 1917 р. відбувся Перший Українській з'їзд Сибіру, що заснував Головну Українську Раду Сибіру й вислав делегата до Української Центральної Ради в Києві<sup>1</sup>.

Українці Сибіру демонстрували не тільки прагнення до національного відродження, але й намагалися впроваджувати своє самобутнє самоврядування та встановити зв'язки з Україною. Українці та їхні діти потребували навчання рідною мовою. Саме за ініціативою населення і частини вчителства, починаючи з 1917 р., у районах компактного мешкання українців, школи сотнями переходили на українську мову. Особливо активно цей процес відбувався у південних областях Урало-Сибірського регіону, де українські переселенці створили цілі райони компактного розселення, що простягнулися смугою від Південного Уралу до

Алтаю. Вони на побутовому рівні зберігали свою національну ідентичність в умовах нового природного та етнічного середовища. Можливість організованого, офіційного руху за створення національної освіти, що виникла у перші післяреволюційні місяці, викликала серед українців краю величезний ентузіазм.

Але серйозних зрушень у справі становлення національної освіти в той період не відбулося. Вчителі, що бралися викладати в українських школах, виявилися неготовими до подібної роботи, не було підручників і взагалі літератури українською мовою. Негативно впливала на становлення української освіти і відсутність єдиного керівного або координуючого центру. У результаті цього українські школи, що не мали підтримки й відповідного забезпечення, як відкривалися, так і закривалися<sup>6</sup>.

Важливою подією в організованому суспільно-політичному житті українців Сибіру став Другий Сибірський Всеукраїнський з'їзд, що відбувся 11-13 серпня 1918 р. в Омську. Делегати з'їзду вимагали від Сибірської обласної думи проголошення самостійності Сибіру і здійснення принципу самоврядування для окремих національностей, зокрема, для українців, а також створення Сибірської армії для охорони країни. Проте, в умовах громадянської війни в Сибіру на той час перемогли сили білих. Демократичний Тимчасовий Автономний уряд Сибіру в листопаді 1918 року передав владу Центральному Тимчасовому Всеросійському Уряду, котрий очолив адмірал Колчак, і розвиток українського руху в регіоні було загальмовано<sup>7</sup>.

Однак, ідея національного відродження українства не загинула й відразу ж після закінчення громадянської війни стихійно відроджується активна просвітницька діяльність серед українського населення Урало-Сибірського регіону. Так, у Оренбурзі вже на початку 1921 р. був організований Український клуб імені Т.Г. Шевченка, а в клубі імені Й.В. Сталіна, почала роботу драматична секція, що залучала найкращі просвітницькі і культурні сили міста до організації й проведення заходів для українців.<sup>8</sup> Але перші паростки українського національно-культурного життя були здебільшого слабкими і спиралися виключно на ентузіазм людей і не завжди виживали в тяжких умовах післявоєнної руйни.. В результаті Український клуб імені Т.Г. Шевченка не зміг проводити повнокровну діяльність і незабаром був закритий.

Без державної підтримки вирішувати проблеми національно-культурного відродження у той важкий час було неймовірно складно. А організувати по-справжньому масову роботу в регіоні нечисленним ентузіастам українського громадського руху не вдалося.

Утім, радянська держава незабаром була змушена звернути увагу на проблему національного відродження. Перед більшовиками постала проблема просування своїх ідей в широкі маси й не лише російськомовного населення. Потребувала вирішення проблема негайного залучення до будівництва нових соціальних відносин і нової держави величезної маси населення національних окраїн СРСР і національних меншин в РРФСР. Партійне керівництво усвідомлювало цю проблему і шукало вихід.

Особливу стурбованість викликали настрої в середовищі селянства. У політичному звіті ЦК VII Всеукраїнської партконференції на початку квітня 1923 р. Х. Раковський заявив, що національне питання – „... це питання про оволодіння українським селом. Україна стає центром радянської влади не тільки для українського селянства, а до неї звертають свої погляди селяни-українці, що живуть за кордоном радянської України”. Центральний комітет ВКП (б), що до залучення неросійського населення до союзного будівництва, наголошував – „... ми їх втягнемо, відкривши їм можливість вчитися на власній мові, мати власну культуру”<sup>9</sup>.

Наведені цитати до певної міри відкривають сутність та мету проголошеної більшовиками політики коренізації. Відродження української культури, що проводилося у її межах, одержало назву українізації й відразу почало втілюватися в життя. Слід зауважити, що політика українізації впроваджувалася не лише на території УРСР, а і в районах компактного розселення українців у інших республіках СРСР.

У рамках політики українізації в Урало-Сибірському регіоні була розпочата робота з організації навчання українською мовою. Наприклад, під час боротьби з неписьменністю лише в Бугурусланському окрузі Уральської області діяло три українських лікпункти<sup>10</sup>. Почали відкриватися школи в інших місцях компактного мешкання українців на Південному Уралі. Почала роботу українська школа в с. Карпівка Акбулакського району, в якій діти з навколишніх сіл вивчали рідну мову. У самому Акбулаці був створений український драматичний колектив, що ставив вистави навіть за класичним репертуаром<sup>11</sup>. Починається поступовий розвиток української освіти і в Сибіру. Зокрема, у 1926 – 1927 рр. загальна кількість українських навчальних закладів у регіоні виросла з 22 до 56. Станом на перше грудня 1927 р. українською мовою проводилися заняття у 13 пунктах ліквідації не писемності<sup>12</sup>.

Разом с тим, не дивлячись на певні успіхи, вирішення проблеми організації української освіти в Урало-Сибірському регіоні просувалося вкрай повільно. Загальний стан у сфері національно-

культурного розвитку української національної меншини регіону наочно ілюструє проведення українізації у Троїцькому окрузі Уральської області, що був одним з найдавніших місць оселення українців в Урало-Сибірському регіоні.

Так у 1925 – 1926 рр. в цьому окрузі функціонували всього чотири українські школи, в яких чотири вчителі вчили 140 дітей. У 1926 – 1927 рр. кількість шкіл зросла до п'яти, а вчителів в українських школах працювало вже сім. Більш відчутно в тому навчальному році зросла кількість учнів – їх налічувалося вже 240. Наступного року кількість українських шкіл і вчителів не змінилася, а учнів було вже 270. У цьому ж році в окрузі з'являється перша хата-читальня<sup>13</sup>. Проте цієї кількості українських шкіл катастрофічно не вистачало, оскільки на території округу в 1927 – 1928 рр. проживало 1 195 українських дітей шкільного віку<sup>14</sup>. З них лише 22,6% українських дітей мали нагоду дістати освіту рідною мовою.

Слід зазначити, що в указаний період виявилися серйозні відмінності в забезпеченні прав національних меншин. Так, усього в Троїцькому окрузі станом на 15 січня 1927 р. проживало 47 287 осіб різних національних меншин, з яких українці склали 28,2%, поступаючи за кількістю лише татарам, які склали 32,3% від загальної кількості неросійського населення округу. В той же час, коли українці мали лише п'ять шкіл, в окрузі діяло 18 татарських, а нагайбаки, яких було майже удвічі менше, ніж українців, мали сім шкіл<sup>15</sup>. Ситуація ускладнювалася тим, що і відкриті українські школи не вирішували проблеми навчання рідною мовою. Справа в тім, що навіть оголошені українськими школи насправді були російськомовними. Про це йдеться в доповіді Троїцького окрвиконкому від 12 листопада 1927 р. повідомляючи: „Школи, що обслуговують українське населення, працюють на російській мові, окрім однієї, що лише з осені 1927 р. перейшла на рідну мову. У той же час в чотирьох школах округу навчаються виключно українські діти, але і в них викладання ведеться російською мовою”<sup>16</sup>.

Проте, хоча й дуже повільно, але українська освіта в Урало-Сибірському регіоні продовжувала розвиватися. Певну увагу місцева влада Уральської області приділяла й національній освіті дорослого населення. Зокрема, Троїцький окружний відділ народної освіти одержав у 1927 р. доручення відкрити ліквідаційні пункти неписьменності в українських селах: у Троїцькому районі – 25, Верхньо-уральському – 25, Каракульському – 75, Увельському – 25, Степовому – 25<sup>17</sup>.

Мережа дитячих шкільних закладів Троїцького округу в 1928 – 1929 рр. включала вже 13 українських шкіл, в яких навчалося 406 дітей. По окремих районах вони розподілялися таким чином: Варненський район всього мав 10 шкіл, чотири з яких були українськими і мали 122 учні, Нагайбакський район – всього п'ять шкіл, з яких одна українська з 24 учнями, Полтавський район – всього три школи, всі українські і 100 учнів, Троїцький район – п'ять українських шкіл з десяти, в яких навчалося 160 дітей<sup>18</sup>. Проте, потреба в національній освіті, як і у попередні роки, залишалася далекою від задоволення, оскільки загальна кількість українських дітей шкільного віку в окрузі в цьому навчальному році складала вже 2 600 осіб<sup>19</sup>. Отже, усього лише 15,6% українських дітей навчалися рідною мовою.

Складається на перший погляд парадоксальна ситуація. Кількість учнів в українських школах у 1928 – 1929 навчальному році порівняно з попереднім збільшилася на 136 осіб, а у відносних цифрах навпаки відбулося зменшення на 7%. У 1927 – 28 навчальному році відповідно – 22,6%, а 1928 – 29 навчального року – лише 15,6%. Але цю ситуацію легко пояснити. Проведення українізації в Урало-Сибірському регіоні збіглося в часі з початком планових переселень селян із аграрно перенаселених областей України, а розвиток системи української освіти не встигав за зростанням українського населення в краї, що відбувалося за рахунок нових переселенців.

З тих же причин не краще йшли справи з українською освітою і в інших районах Урало-Сибірського регіону. Так, у Славгородському окрузі Алтайського краю було всього 25 українських шкіл, які відвідували 1 605 дітей, у той самий час, як російські школи відвідувало понад 10 тисяч українських дітей<sup>20</sup>. Тобто, рідною мовою навчалося лише 13,8% українських школярів округу. Попри це українська освіта в регіоні все ж таки поступово розвивалася і до певної міри сприяла національно-культурному розвитку української національної меншини регіону.

Слід також зазначити, що процеси українізації не обмежувалися лише освітніми та культурними програмами. В цей же час розгортається робота по охопленню національних меншин системою кооперативних, виробничих і постачальницьких організацій. Зокрема, у Троїцькому окрузі в 1929 р. працювало чотири українські колгоспи<sup>21</sup>. На місцях створюються національні органи місцевого самоврядування. Так, у тому ж Троїцькому окрузі у 1929 р. функціонувало вісім українських сільських рад, які охоплювали 8 433 українці<sup>22</sup>. Постають українські органи місцевого самоврядування і в інших областях Урало-Сибірського регіону.

Отже, у 1920-х – на початку 1930-х рр. відбулося певне по-жвавлення українського національно-культурного життя на Уралі і в Західному Сибіру. Українська мова починає вживатися в офіційних установах районів компактного мешкання українців. Джерела того часу свідчать про серйозну увагу місцевих органів влади до рішення проблем національних меншин. Виконкоми місцевих рад займалися вивченням загального стану вирішення проблем гармонійного культурного, економічного і соціального розвитку національних меншин, зокрема, українців. Проводилися дослідження роботи сільських рад серед національних меншин, що передбачали встановлення співвідношення представництва національних меншин у сільських радах, райвиконкомів, визначалася наявність національного активу і його залучення до роботи.

Крім того, вивчалася необхідність створення національних сільських рад, забезпеченість шкіл педагогічними кадрами, приміщеннями і необхідним устаткуванням. Особливо уваги надавалося визначенню і задоволенню господарських потреб національних меншин<sup>23</sup>. На підставі проведених досліджень і за ініціативою місцевих національно свідомих активістів у районах компактного мешкання українців відкривалися національні школи, створювалися національно-культурні об'єднання, бібліотеки, театри і творчі колективи. У СРСР відбувалося поступове розгортання мережі підготовки педагогічних кадрів для українських шкіл. У 1932 р. в РРФСР функціонував Український педінститут у Краснодарі й українські відділення в Саратовському та Благовіщенському педвузах<sup>24</sup>. Ці навчальні заклади мали забезпечувати українськими педагогічними кадрами не тільки Кубань, Поволжя і Далекий Схід, але й школи Уралу і Сибіру.

Процеси національно-культурного відродження в середовищі українського населення Урало-Сибірського регіону у перші роки радянської влади розвивалися доволі бурхливо. Крім того, слід зазначити, що з боку державної влади ці процеси отримували певну підтримку, яка сприяла задоволенню матеріальних і кадрових потреб новостворених національних шкіл культурних установ виробничих та інших національних організацій. Це безумовно сприяло відродженню національної свідомості. Проте це вже виходило за межі створеної тоталітарної системи й ні як не було прийнятним для нової державної політики, що з кожним роком набувала нових рис, загрозливих для усього національного і самобутнього.

Розпочате національне відродження було несподівано перервано. Різка зміна національної політики держави була викликана двома причинами. По-перше, на думку керівництва

ВКП (б), більшовицькі ідеї достатньою мірою проникли в національні маси. По-друге подальше пробудження національної самосвідомості вже могло скласти загрозу існуючому режиму. Активісти національного руху, і зокрема, українського, були оголошені буржуазно-націоналістичними елементами. У засобах масової інформації почали з'являтися статті, де засуджувалися „перегини” коренізації. У деяких з них засуджувалася „штучна коренізація шкіл”. Так, у першому числі журналу „Революція і національність” за 1933 р. повідомлялося: „Це торкається, зокрема, українських шкіл Західного Сибіру. Там намагаються школи коренізувати проти бажання населення, яке давно забуло свою мову, що стала, особливо для нового покоління, чужою і незнайомою. Це є викривленням і порушенням політики партії про коренізацію і рідну мову”<sup>25</sup>. Саме з таких виступів у пресі і було розпочато процес знищення паростків національно-культурного відродження народів СРСР, що відбувалося у 1920-х на початку 1930-х років. У короткі строки за межами України були закриті всі українські школи, ліквідовані культурні та громадські об'єднання, українські творчі колективи, припинилося друкування українських газет і радіомовлення українською мовою. Більшість активістів національного руху було репресовано, а українське населення було піддано активній асиміляції.

Отже на підставі викладеного можна констатувати, що українці Урало-Сибірського регіону жваво відгукнулися на можливість національного відродження, що з'явилася у перші роки радянської влади, і виявили доволі високий рівень зацікавленості у вивченні рідної мови, збереженні і розвитку української культури на далеких від Батьківщини землях. Проте важка робота, що тільки набирала хід була безжалюно перервана, а всі надбання зруйновані на догоду тоталітаризму. Але зусилля активістів національного руху 1920-х – 30-х років не були марними. Їхня справа була продовжена нащадками, що створили нові українські національно-культурні об'єднання по всьому Урало-Сибірському у 1990-х роках і ведуть активну роботу з пропаганди і відродження української культури. В сучасних умовах важливого значення набуває потреба неупередженого дослідження історії українського національно-культурного руху у колишніх республіках СРСР, визначення традицій наступності та вивчення досвіду діяльності українських громадських об'єднань.

**Примітки:**

<sup>1</sup> Винниченко І.І. Україна 1920 – 1980-х: депортації, заслання, вислання. – К.: Рада, 1994. – 126 с.

<sup>2</sup> Заставний Ф.Д. Східна українська діаспора. – Львів: Світ, 1992. – 176 с.

<sup>3</sup> Попок А.А. Українські поселення на Далекому Сході: історико-соціологічний нарис. – К., 2001. – 304 с.

<sup>4</sup> Крамарчук Т.Д. До питання збереження етнічної самосвідомості українців у Республіці Башкортостан / Т.Д. Крамарчук // Український історичний журнал. – 2000. – № 1. – С. 109 – 114.

<sup>5</sup> Енциклопедія Українознавства. – Львів: Наукове товариство Т.Шевченка, 1998. – Т 7. – С. 2790.

<sup>6</sup> Сергійчук В.І. “Українізація Росії”. Політичне ошуканство українців російською більшовицькою владою в 1923 – 1932 роках. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2000. – С.10

<sup>7</sup> Енциклопедія Українознавства. – Львів: Наукове товариство Т.Шевченка, 1998. – Т 7. – С. 2792.

<sup>8</sup> Федорова А.В. Украинцы в контексте оренбургской истории / А.В. Федорова // Украинцы в Оренбургском крае: Материалы научно-практической конференции, посвященной 150-летию со дня прибытия Т.Г. Шевченко в Оренбургский край. – Оренбург, 1997. – С. 33.

<sup>9</sup> Сергійчук В.І. Вказ. праця. – С.5.

<sup>10</sup> Фелорова А.В. Вказ. Праця. – С. 34.

<sup>11</sup> Гордиенко А.В. Украинское население Акбулакского района / А.В. Гордиенко // Украинцы в Оренбургском крае: Материалы научно-практической конференции, посвященной 150-летию со дня прибытия Т.Г. Шевченко в Оренбургский край. – Оренбург, 1997. – С. 152.

<sup>12</sup> Сергійчук В.І. Вказ. праця. – С.152.

<sup>13</sup> Отчет Троицкого окрисполкома о работе среди нацменьшинств за 1928/29 год. – Обласний Державний Архів Челябінської Облaсті (далі ОДАЧО), ф. Р – 421, оп. 1 спр. 236. – Арк. 32.

<sup>14</sup> Там само. – Арк. 31.

<sup>15</sup> Циркулярные распоряжения, отчеты, доклады окрисполкома по работе среди национальных меньшинств Троицкого округа за октябрь 1926 – май 1928 гг. – ОДАЧО Ф. Р – 421, оп. 1, спр. 120. – Арк. 2.

<sup>16</sup> Там само. – Арк. 127.

<sup>17</sup> Сергійчук В.І. Вказ. праця. – С.152.

<sup>18</sup> Отчет Троицкого окрисполкома о работе среди нацменьшинств за 1928/29 год. – ОДАЧО, ф. Р – 421, оп. 1. -спр. 236. – Арк. 31.

<sup>19</sup> Доклады уполномоченных Уральского облисполкома о работе среди национальных меньшинств Троицкого округа за 1928 – 1930 гг. – ОДАЧО, Ф. Р – 421, оп. 1, спр. 376. – Арк 7 зв.

<sup>20</sup> Сергійчук В.І. Вказ. праця. – С.268.

<sup>21</sup> Отчет Троицкого окрисполкома о работе среди нацменьшинств за 1928/29 год. – ОДАЧО, ф. Р – 421, оп. 1. - спр. 236. – Арк. 25.

<sup>22</sup> Доклады уполномоченных Уральского облисполкома о работе среди национальных меньшинств Троицкого округа за 1928 – 1930 гг. – ОДАЧО Ф. Р – 421, оп. 1, спр. 376. – Арк 1.

<sup>23</sup> Отчет Троицкого окрисполкома о работе среди нацменьшинств за 1928/29 год. – ОДАЧО, ф. Р – 421, оп. 1. – спр. 236. – Арк. 51.

<sup>24</sup> Сергійчук В.І. Вказ. праця. – С.33.

<sup>25</sup> Там само. – С. 34.

**Marat Zakirov**

### **National-cultural revival of Ukrainians of the Ural-Siberian region**

*In the article on the basis of the archived materials and researches of domestic scientists some events of national-cultural revival are reflected in the environment of the Ukrainian population of the Ural-Siberian region after February revolution and in the first decades of soviet power. The separate aspects of policy of the soviet state are considered also, in relation to the Ukrainian national revival.*

**Keywords:** *Ukrainians, Ural-Siberian region, national-cultural revival.*

*Надійшла до редколегії 28.11.2009.*